

1970'LER TÜRKİYE'SİNDE İSLAMCI HAREKETİN SENDİKALAŞMA VE GREVE YÖNELİK YAKLAŞIMI

THE APPROACH OF THE ISLAMIST MOVEMENT TO UNIONIZATION AND STRIKE IN 1970s TURKEY

BARIŞ CELEP*

ÖZ

1970'ler Türkiye'de sendikal mücadelenin zirve yaptığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu süreçte sadece sendikal hareket gelişmemiş aynı zamanda farklı politik hareketler de kitleselleşmeye başlamıştır. 70'lerde serpilerek politik hareketlerden biri olan İslamcılığın da sendikal mücadeleye bakışında ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Daha önceleri sendikalara karşı mesafeli bir tutum takınan İslamcı hareket, 70'lerin ikinci yarısında sendikal hareketi muteber bir faaliyet olarak adlandırmıştır. Bu dönüşümde iki temel etken belirleyici olmuştur. Bunlardan biri İslamcı hareketin sendikaları, sayıları giderek artan işçiler arasında yürütecekleri dini-politik propagandanın taşıyıcısı olarak görmesidir. Bir diğer gerekçe ise sendikalar kurarak veya mevcut sendikaların yönetimlerini ele geçirecek, işçi sınıfı içerisinde yükselen sol temayüle bir ket vurma isteğidir. Bu bakış açısı, İslamcı hareketin kendi sendikaları olan HAK-İŞ kurulana kadar mevcut sendikalara (DİSK, TÜRK-İŞ, MİSK) karşı yaklaşımını da belirlemiştir. Bu açıdan sendika konusunda bir dönüşüm yaşayan İslamcı hareket, sendikaların ellerindeki en önemli hak arama aracı olan grev konusuna ise mesafeli yaklaşmaya devam etmiştir. İslamcılar açısından grev, dini açıdan hak yemek olarak adlandırılmış ve kriminal bir faaliyet olarak takdim edilmiştir. Bu çalışma, 1970'lerde İslamcı hareketin sendika ve grev konularına yaklaşımını ortaya koymayı ve bu yaklaşımlardaki dönüşümü açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Emek, Grev, İslam, İşçi, Sendika.

ABSTRACT

The 1970s represent a period when the struggle by trade unions peaked in Turkey. In this period not only trade union movement developed but also different political movements started to gain popularity. Islamism, one of the popular political movements in 1970s, experienced a serious transformation in its view of trade union movement. The Islamist movement, which used to distrust trade unions, started to support the struggle by labour unions in the second half of the 1970s. Two main factors have been effective in this transformation, one of which is that Islamists see labour unions as a tool for religious and political propaganda among the growing number of workers. The other one is the desire to curb the rising socialist views in the working class by establishing labour unions or taking over the management of existing ones. This point of view has also been a decisive factor in the approach of Islamist movement towards existing labour unions (DISK, TURK-IS and MISK) until they established their own union, HAK-IS. Although there was a transformation regarding trade unions in Islamist movement, it kept on to take anti-strike stance. The Islamists disapproved strike regarding religious concerns and considered it as a criminal activity. This study aims to reveal the approach of the Islamist movement to trade unions and strikes in 1970s and explain the transformations in those approaches.

Keywords: Islam, Labor, Strike, Trade Union, Worker.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, bariscelep@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6865-9678.

Extended Abstract

In Turkey the obstacles that prevented workers from forming trade unions were removed by legal regulations in 1946. Although many trade unions were formed in the second half of the 1940s the unions could not be active in the struggle between labor and capital until 1960s because strike was regarded illegal. The trade unions became more active in Turkey in 1960s because of either the 1961 Constitution that recognized the right to strike or activities of Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey (DISK), a socialist worker union founded in 1967. As the union movement in Turkey grew in power and number in 1970s, the Islamist movement embarked on placing emphasis on unionization to either be organized in workers through labor unions or minimize the influence of socialists among workers. The main reason of why unionization was not a priority for Islamist movement until 1970s was that Islam viewed state as welfare state, so it was not necessary to establish organizations like labor unions for demanding improved rights for workers. Also, before 1970s the Islamist groups associated trade unions with communism or socialism and so they considered unions as an enemy against not only the state but also the nation. Most of the people who voted for Islamist political parties such as National Order Party (MNP) or National Salvation Party (MSP) were conservative petit bourgeois, and that was a reason for Islamist movement to stand against trade unions.

In 1970s DISK was regarded as the most dangerous union by Islamists as it defended not only class-struggle unionism but also socialism. So, through 1970s the Islamist press demonstrated DISK as an illegal organization and demanded its closure. To stand against DISK and its ideology, socialism, the Islamist movement collaborated with existing labor unions, one of which was Confederation of Turkish Trade Unions (TURK-IS). Islamist groups saw TURK-IS which maintained good relations with the governments as a bulwark against DISK or communism. However, when Halil Tunc was chairman of TURK-IS in 1974 the Islamist press embarked on criticizing the union due to Tunc's Kemalist character, his Alevi identity and the union's collaboration with Republican Peoples Party (CHP) in his period. The Confederation of Nationalist Workers' Unions (MISK) that was associated with the Nationalist Movement Party (MHP) was another trade union with which Islamists cooperated against rising socialist movement in Turkey in 1970s. That cooperation between MISK and Islamist movement continued until Islamists founded their own trade union, HAK-IS Trade Union Confederation (HAK-IS), in 1976 and Islamist press started to allege that some of directors in MISK abused their authority and power. HAK-IS was founded by Islamists and encouraged by National Salvation Party to make party propaganda in workers. When MSP was coalition partner in National Front coalition governments HAK-IS was able to organize easily in state enterprises such as Tumosan, Temsan or Gerkonsan. Also, HAK-IS, opponent of class-struggle unionism, requested religious accommodations such as prayer breaks in collective bargaining agreements.

In Turkey the right to strike was recognized by 1961 Constitution and the number of strikes increased steadily in 1960s and especially in 1970s. The Islamist movement opposed right to strike in all 1970s although it founded its own trade union in 1976. For the Islamist movement, the state was sole authority to settle disputes between workers and employers, so workers were not required to go on strike. Thus, Islamist groups identified strike as an illegal activity and claimed various reasons to support its own anti-strike stance. The Islamists thought that Turkey's economy was worsening due to increasing number of strikes as strikes caused to serious problems such as lost workdays, high inflation, unemployment, or black marketing. This anti-strike stance led to Islamist movement to criticize socialist DISK that went on strike in many private sector enterprises. The Islamist press also accused non-Muslim capital owners in Turkey such as Ishak Alaton and Uzeyir Garih of sabotaging national economy by having supported strikes in Turkish companies. Due to anti-strike stance the labor unions under the roof of HAK-IS did not go on strike in all 1970s and Islamist press advocated employers who fired the workers on the strike.

Giriş

Her ne kadar işçi ve işveren arasında yaşanan hak arama mücadeleleri diğer coğrafyalarda olduğu gibi Türkiye'de de karşımıza çıkan önemli başlıklardan biri olmasına karşın, bu mücadelelerin örgütlü bir yapı kisvesine bürünmesi yani sendikalaşmanın ortaya çıkması Türkiye açısından çok da eskilere götürülemeyecek bir süreçtir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nde işini terk eden işçilere ve işçi cemiyetlerine karşı sert tedbirlerin alınacağı belirtilmiş olması bir anlamda 19. yüzyılın ilk yarısında işçi teşkilatlarının kurulmuş olduğu ve iş bırakmaların yaşanmış olduğunu kanıtlamaktadır.¹ Buna karşın imparatorluk içindeki işçi hareketinin asıl sahneye çıkmış olduğu dönem II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'den sonra yaşanmış ve Meşrutiyet'in ilanını takip eden iki ay içerisinde on binlerce işçi 138 grev gerçekleştirmiştir.² Meşrutiyet'in ilanı sonrası çalışma hayatı ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler, siyasi alanda gerçekleşen gelişmeler, öncesinde I. Dünya Savaşı sonrasında ise ulusal kurtuluş mücadelesinin yaşanması nedeniyle işçi hareketi kesif bir sessizliğe bürünürken, bu sessizlik yeni rejimin inşa sürecinde de devam etmiştir. Zira Cumhuriyet Türkiye'sinin tek parti dönemine damgasını vuran halkçılık ilkesiyle kendini gösteren imtiyazsız ve sınıfsız bir toplum inşa etme isteği, bu açıdan "sınıf"ı çağrıştıran sendikaların iktidar tarafından istenmeyen örgütler olarak görülmesine yol açmıştır. Bu bakış açısının hukuki bir çerçeveye büründürülmesi ise 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile gerçekleşmiştir. 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu, sınıf esasına veya adına dayanan cemiyet kurma yasağıyla tek-parti döneminde zaten fiilen mevcut olmayan sendikal örgütlenme özgürlüğünü hukuken de ortadan kaldırmıştır.³

1945 yılında çok-partili siyasal hayata geçilmesiyle birlikte siyaset sahnesinde esen özgürlük rüzgarlarının sendikal hareketi de etkilediği görülmüş ve 5 Haziran 1946 tarihinde Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik yapılarak, sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı yürürlükten kaldırılmıştır. Sendika kurmanın önündeki engellerin kaldırılmasıyla beraber 1946 yazından 1946'nın sonuna kadar geçen kısa sürede Türkiye'de yüze yakın sendika kurulmuştur.⁴ 1946 Sendikacılığı adı verilen bu dönemde kurulan sendikaların büyük bir kısmı Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSKEP) tarafından kurulmuşlardır. İki sosyalist parti tarafından örgütlenen, devletten, Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) ve işverenden bağımsız olan, sınıf esasını benimseyen ve enternasyonalist eğilimleri olan 1946 sendikacılığı⁵ devlet ricalini rahatsız etmiş, iktidar 20 Şubat 1947 tarihinde kabul edilen 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile sendikal alana müdahale etmiştir.⁶ Bu kanun sendikalara siyaset yasağı getirerek, işçi olmayanlara sendika üyeliğini yasaklayarak, sendikaların uluslararası kuruluşlara üye olabilmesi için Bakanlar Kurulu kararını zorunlu tutarak ve halihazırda sürmekte olan grev yasağını devam ettirerek işçi sendikalarını devletin vesayeti altında tutacak hukuksal çerçeveyi oluşturmuştur.⁷

Hem devletin vesayeti altında olmaları hem de hak arama sürecinde ellerindeki en önemli silah olan grev hakkından mahrum olmaları nedeniyle 1960'ların başına kadar sendikaların emek-sermaye mücadelesinde ön plana çıkamadıkları görülmüştür. 1960'lı yıllar ise Türkiye'deki sendikacılık hareketi açısından oldukça önemli bir eşiktir. Gerek 1961 Anayasasında işçilere grev hakkının tanınmış olması gerekse 1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurulmasıyla birlikte sendikal hareket hem daha görünür hale gelmiş hem de politik açıdan devletin çizmiş olduğu çerçevenin dışına çıkmaya başlamıştır. Bu ivme sonraki on yılda da devam etmiş, 70'li yıllar Türkiye'de sadece sendikal hareketin en büyük yükselişini yaşadığı dönem olmamış aynı zamanda Türkiye'de sosyalist solun işçi sınıfı ve sendika hareketi üzerinde en etkili olduğu sürece de ev sahipliği yapmıştır.⁸ 1970'lerde sendikal hareketin bu hızlı yükselişi İslamcıların da sendika konusuna eğilmelerine yol açmıştır. Hem işçiler üzerinde artan sosyalist solun etkisini kırmak hem de nicel olarak artan işçi sınıfı içerisinde sendikalar üzerinden örgütlenebilmek amacıyla sendikalaşma İslamcılar arasında da önemli bir tartışma konusu olmuştur.

¹ D. Şişmanof, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, Sofya: Narodna Prosveta Devlet Yayınevi, 1965, 13.

² Yüksel Akkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1", *Praksis*, 5 (2002), 138-139.

³ Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, 216.

⁴ Faruk Pekin, *Demokrasi, Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985, 247.

⁵ Aziz Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 88.

⁶ Yapılan müdahale sadece hukuki bir düzenlemeyle sınırlı kalmamış, TSP ve TSKEP ile bu partilere yakın sendikalar da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 16 Aralık 1946 günü kapatılmıştır. Ahmet Makal, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, 222.

⁷ Çelik, *Vesayetten Siyasete...*, 157.

⁸ Can Şafak, "12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de Sendikalar", *Toplum ve Bilim*, 127 (2013), 121-124.

1970'lerin İlk Yarısında İslamcılar Açısından Sendikalaşma

Türkiye'de sağ eşitsizliği kaçınılmaz bulup, sosyo-ekonomik sorunları sınıf kavramı üzerinden ele alma yönelimine sahip olmamıştır.⁹ Bu yaklaşım sağın sınıf kavramı ile ilişkilendirilen sendikalara mesafeli yaklaşımının temel nedenlerinden biridir. Tanıl Bora'nın ifadesiyle Türk sağının sıvı hali olan İslamcılıkta da benzer bir yaklaşımdan söz edilebilir. İslami cenahın içinden gelen Ahmet Özcan, 1990'ların başında yazdığı ve geçmiş dönemlere ait muhasebe içeren yazısında Türkiye'deki İslamcı akımı, 1950'lere kadar resmi devlet büyüklerinden, 50'lerden sonra da sağcı sermayeden beslenen dergilerin, derneklerin, vakıfların ve önemli kişilerin oluşturduğu bir akım olarak değerlendirmiştir.¹⁰ Bu açıdan "düzenin karnında büyüyen İslamcılık", sendika gibi hem devlet erki hem de sermaye açısından netameli bir konuya mesafeli yaklaşmıştır. 1970'lerde de benzer bir görüşün varlığından söz edilebilir. Özellikle İslamcı aydınlar İslam devletinde sendika kurulmasına gerek olmadığını defalarca dile getirmişlerdir. Bu isimler arasında yer alan Hayrettin Karaman, İslam'da devletin tam anlamıyla sosyal bir devlet olduğunu ve tüm kaynaklarını kullanarak çalışanların geçim şartlarını sağladığını belirtmektedir. Bundan dolayı da İslam devletinde hak aramak, adalet sağlamak için teşekkül kurmaya gerek yoktur.¹¹

İslami kesimin sendikal hareket ile arasına mesafe koymasının bir diğer nedeni ise kapitalizm-işçi sınıfı-grev-sendikacılık gibi meselelerde, Türkiye solunun kurmuş olduğu entelektüel ve siyasal-toplumsal hegemonyadır ki bu hegemonya dolayısıyla sendika/sendikalaşma İslami kesimler arasında komünistliği çağrıştırmış ve sosyalistlerin meselesi olarak kodlanmıştır.¹² Komünizm veya sosyalizmle ilişkilendirilen sendika, gayri-millî bir yapılanma olarak değerlendirilirken aynı zamanda batılılaşma kaynaklı olduğu da vurgulanmıştır. İslami dergilere göre sınıflı batı toplumunun doğal gelişiminin bir sonucu olan sendikal yapının, hiçbir zaman sınıflı bir yapı göstermemiş olan Türk toplumu içinde inşa edilmek istenmesi "acı" sonuçlar vermektense öteye gitmemektedir.¹³ İslamcıların sendikalaşma karşısında sunmuş oldukları Türkiye'de sınıflı bir yapı olmadığı yönündeki argüman, kendilerini eleştirdikleri tek-parti döneminin sosyal politikalarıyla aynı yerde konumlandıklarına yol açmıştır. Zira İslami kesimin takındığı tavır, tek-partili dönemde CHP'nin ülkede farklı sınıfların olmadığı veya bu sınıfların çıkarlarının birbiriyle çelişmediği ilkesini temel alan solidarist anlayışı akıllara getirmektedir. Tam da bu noktadan hareketle İslami basın sınıfı çağrıştıran sendika yerine iş ve meslek grupları etrafında organize olmayı tavsiye etmiştir.¹⁴

1970'lerde İslamcılığın siyasal temsilini iki parti üstlenmiştir. Bunlardan ilki 1970'in başında kurulup 12 Mart 1971'deki muhtıradan kısa bir süre sonra kapatılan Milli Nizam Partisi (MNP); bir diğeri ise MNP'nin devamı niteliğinde olan Milli Selamet Partisi'dir (MSP). Millî Görüş geleneğini temsil eden birbirinin devamı niteliğindeki bu iki partinin tabanını ve sınıfsal dayanağını Anadolu'nun muhafazakâr küçük burjuva sermayesinin temsil etmiş olmasının, İslamcıların sendikal hareketle aralarına mesafe koymalarının bir diğer nedeni olduğu ileri sürülebilir.¹⁵ Partilerin parti programları da bu görüşü kanıtlar niteliktedir. MNP'ne ait parti program ve tüzüğünde "siyasi tesirlerden uzak bir sendikacılık faaliyetinin teessüsü için gereken tedbirler alınacaktır" ibaresi bulunmuş olsa da açıklamanın devamında İslam'da "emek ve sermaye birbirinin iki ayrılmaz dostudurlar"¹⁶ anlayışı içerisinde işçiler ve işverenler arasında sevgi, saygı ve vicdana dayalı bir ahengin teminine çalışılacağı da ayrıca vurgulanmıştır.¹⁷ Parti programındaki vurgular, Millî Görüş'ün sendikalaşmaya izin vermiş olsa bile sınıf sendikacılığı yapan ve politik talepler dile getiren sendikalara tamamen kapıları kapatmış olduğu yönündedir.

⁹ Şennur Özdemir, *İslam ve Sınıf: Alternatif Mücadele Pratikleri*, Ankara: Nika Yayınevi, 2014, 238.

¹⁰ Ahmet Özcan, "Muhasebe İhtiyacı", *Yeryüzü*, 23 (15 Ekim 1992), 29.

¹¹ Hayreddin Karaman, "Soru-Cevap-Tartışma", *Nesil*, 5 (1 Şubat 1977), 34.

¹² Mustafa Ammar Kılıç, "İslamcılığın Emek Söylemi: İslamcı Dergilerde Kapitalizm ve Sosyal Adalet Tartışmaları (1984-97)", *Bir Başka Hayat Karşı 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler, C. 2: Tarih, Siyaset, İktisat*, Ed. Lütfi Sunar, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, 640-641.

¹³ "Çalışma Hayatında Anarşi Büyüyor", *Yeniden Millî Mücadele*, 290 (19-26 Ağustos 1975), 8.

¹⁴ "İşçilerimiz, Sendikalar ve Türkiye", *Yeniden Millî Mücadele*, 174 (29 Mayıs-5 Haziran 1973), 3.

¹⁵ Kılıç, "İslamcılığın Emek Söylemi...", 640.

¹⁶ İslam inancında sermaye ile emek birbirinin iki ayrılmaz dostu olarak nitelendirilmiştir. Bu dostluğun bozulması toplum huzurunun ortadan kalkmasına yol açar. Bu dostlukta hem sermaye hem de emek tarafına düşen görev ve fedakârlıklar vardır. Celâl Yeniçeri, "İslâm'da Emek ve Karşılığı", *İslâm'da Emek ve İşçi-İşveren Münasebetleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1986, 302.

¹⁷ *Millî Nizam Partisi: Program ve Tüzük*, Ankara: As Matbaası, 26-27. Aynı açıklamalar MSP'nin 1973 tarihli seçim beyannamesinde de yer almaktadır. *Millî Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi*, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1973, 59.

Mustafa Ammar Kılıç, İslamcılığın Batı'nın kapitalist sömürsünden nasibini almasına karşın meseleyi ekonomi-politik bir bakış açısından ziyade Batılılaşma, modernleşme, laiklik ve ahlaki yozlaşma çerçevesinde tartıştığını belirtmektedir. Soğuk Savaş'la birlikte yükselen anti-komünist söylemin benimsenmesiyle de beraber İslamcılık, gerçek anlamda bir kapitalizm eleştirisini ortaya koymayı en azından 70'lerin ikinci yarısına kadar başaramamıştır.¹⁸ Dolayısıyla kapitalizmi ve emperyalizmi yeterince idrak edemeyen ya da bu akımlara en fazla kültürel boyutuyla batı düşmanlığı temelinde karşı olan bu yaklaşım, İslamcılarının kapitalizm ve emperyalizmin yarattığı sömürü düzeninde ezilen işçi sınıfının yanında bulunmasını engellemiştir.¹⁹ 70'lerin ikinci yarısında ise bu durumun yavaş yavaş kırıldığı ve İslamcılarının kapitalizmi ve kapitalizmin yarattığı çelişkileri gündemine almaya başladığı görülecektir. Kapitalizmin yaratmış olduğu bu çelişkilerden etkilenen en baştaki sınıflardan birisinin işçiler olduğu düşünülürken, işçileri bu "çürümüş sistemden" koruyacak en etkili mekanizmanın da sendikalar olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden İslamcı basında yozlaşmış bir işveren zulmüne karşı en sağlam emek teminatının sendikalizm içerisinde mevcut olduğu belirtilmiş ve bütün çalışanlar için sendikal haklar tanınmalı çağrısında bulunulmuştur.²⁰ Çalışanların sendikalara üye olmalarını teşvik etmek için de sendikalı işçilerin elde ettikleri kazanımlar sıkça vurgulanmıştır. Türkiye'de pahalılığın hızlı bir şekilde arttığı hatırlatılmış, sendikalı işçilerin ise toplu iş sözleşmeleriyle yaşanan iktisadi sıkıntılardan çok fazla etkilenmedikleri belirtilmiştir. Bu açıdan sendikalı işçilerin sendikasız işçilerden ve hatta memurlardan bile iktisadi açıdan daha iyi durumda olduklarının altı özellikle çizilmiştir.²¹ İslamcı basın tarafından sendikalaşmaya yönelik yapılan çağrı sadece işçilerle sınırlı kalmamıştır. İşyerlerinde sendikalara izin vermeyen Müslüman işverenlere de seslenilmiş, çalıştırdıkları işçilerin sendikalara üye olmalarını engellememeleri, sendikalardan korkmamaları istenmiştir.²²

1970'lerin ikinci yarısından itibaren İslamcı kesimin sendikalaşma fikrini ön plana çıkarmalarındaki tek neden, eleştirmeye başladıkları kapitalizmin neden olduğu tahribattan işçileri sendikalar vasıtasıyla koruma arzusu değildir. 1960'lı yıllarda özel sektör öncülüğündeki sanayileşme programı nedeniyle Türkiye'de işçi sayısı hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 1960 yılında 938.122 olan sanayi işçisi sayısı 1980 yılında 2.300.468'e yükselirken, aynı dönemde hizmet sektöründe çalışan işçi sayısının da 1.977.936'dan 5.041.261'e çıktığı görülmüştür.²³ İslamcı kesimler nicel olarak büyüyen ve özellikle şehirlerde daha görünür hale gelen işçi sınıfına dini-politik mesajların taşınmasında en önemli araç olarak sendikaları görmüşlerdir. Vesika dergisinde yapılan değerlendirme bu amacı oldukça sarıh bir şekilde ortaya koymaktadır: "İslami anlamda sendikalara olan ihtiyaç büyüktür. Hızla sanayileşen ülkemizde işçiler de hızla teşkilatlanmaktadırlar. Büyük bir işçi kitlesinin İslam davası etrafında birleşmesi isteniyorsa sendikalaşma mutlaka gereklidir."²⁴ Sabahattin Zaim de benzer yaklaşımı hem zamanın gereklerine uyma düsturu hem de anti-komünist bir retorik içerisinde savunmuştur. Zaim'e göre içerisinde bulunulan cemiyetin bir zorunluluğu olan sendikaları komünist bir teşkilat olarak adlandırıp, bunlara cephe almak kendi bindiğimiz dalı kesmek anlamına gelmektedir. Mademki Türk işçisi komünizme düşman ve İslami inancı kuvvetlidir, o zaman Türk-İslam mefkuresine sahip olan işçilerin yapması gereken sadece sendikalara üye olmak değil aynı zamanda sendikaların yönetimlerini ele almaktır.²⁵

İslamcı kesimlerin önce önemsemedikleri sendikal harekete yönelik artan ilgilerinin bir diğer nedeni ise işçi sınıfı ile ilgili meselelerde Türkiye solunun oynadığı öncü rolü kırma isteğidir. Bahsedildiği üzere sanayileşmeye paralel olarak büyüyen işçi sınıfının sola teslim edilmemesi gerektiği yönündeki görüş, İslamcı kesimleri 1970'lerin ikinci yarısında harekete geçirmiştir. Aslında 1960'ların sonları itibarıyla İslam'ın ekonomik-sosyal meselelerle yakından ilgilenmesi gerektiğine dair uyarılara rastlanmıştır. Bu tip uyarılarda solun ekonomik dertlere parmak basıp "istismarını" yaparken, İslami kesimin ise ekonomik dertleri benimsememiş pozisyonuna düştüğü belirtilmiştir. Bu yüzden de mevcut kapitalist ekonomik düzenin savunulmaması çağrısında bulunulmuş, ekonomik dertlerin kaynağı olarak görülen kapitalizmin savunulması da "ya gafillik ya da ihanet" olarak adlandırılmıştır.²⁶ İslamcılar açısından Türkiye solunun işçi sınıfı ile ilgili meselelerdeki öncü rolünü kırma isteği 70'lerde solun kiteselleşmesi ve bu kiteselleşmenin işçiler arasında DİSK öncülüğünde yaşanması nedeniyle bir

¹⁸ Kılıç, "İslamcılığın Emek Söylemi...", 625.

¹⁹ Ahmet Özcan, "Türkiye Müslümanları ve İşçi Sınıfından Kopukluk", *Yeryüzü*, 4 (15 Mart 1991), 24.

²⁰ İkbâl Abdülhamid, "İşçi-Sendika Üzerine", *Gölge*, 3 (Ocak 1976), 13.

²¹ Akif İnan, "Pahalılık Üzerinde Bir Çeşitleme", *Mavera*, 11 (Ekim 1977), 54.

²² Fahri Kazankaya, "Dindarlar ve Sendikalar", *Sur*, 1 (Ocak 1976), 12.

²³ Yüksel Akkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-II", *Praksis*, 6 (2002), 65.

²⁴ Zeki Ceyhan, "Emeğin Hakkı İslam'dadır", *Vesika*, 11 (1 Mayıs 1976), 7.

²⁵ Sabahattin Zaim, *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı: Toplum / İktisat / Siyaset III*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007, 571-572.

²⁶ Mehmet Akdoğan, "Millî Ekonomimizi Soygunculardan Kurtaralım", *Fedai*, 52 (Aralık 1969), 14.

zorunluluk halini almıştır. Başka bir ifadeyle giderek yükselen sol dalgaya ket vurma isteği İslamcılarını işçiler arasında örgütlenmeye mecbur kılmıştır. Öz-Metal İş Sendikası Başkanı olan Zübeyir Yetik'in ifadeleri, biraz uzun olsa da sendikal alanda neden bir İslami örgütlenme yaratılması gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır:

“İşveren işçisini eziyorsa işçi sendikalaşacaktır. Sendikalaşan işçi, sendikanın boynuna geçirdiği ipe razı olacaktır. Yani sendikanın çektiği yöne gidecektir. Günümüzde sendikalar ‘sol’ olduğuna göre, işçi, hakkını koparmak için ‘sol’a yaslanacak ve haliyle ‘sol’u besleyecektir. Müslüman bu ezilen işçinin hakkını savunmak isterse, ister istemez, sendikalaşma yoluna başvuracaktır. Çünkü mevcut düzen içinde işçinin hakkını korumanın bir başka yolu yoktur. Bunu yapmakla, hem bir haksızlığı düzeltme imkanını bulacak, hem de işçinin istemeksizin yaptığı bir iş olan ‘sol’a ayak uydurmak, ‘sol’a destek olma ve hatta ‘sol’u besleme gibi durumlara set çekecektir. İşçinin ‘sol’a temin etmiş bulunduğu imkân, böylece, millet ve memleket yararına bir kanala aktarılmış olacaktır.”²⁷

Hakların savunulabilmesi, emeğin istismarının önlenmesi ve daha da önemlisi Müslümanların birtakım “çarpık” ideolojilerden korunması amacıyla sendikalaşmak bir zaruret olarak görülmüştür.²⁸ Bu yüzden 1970’lerin ikinci yarısında İslami basın işçi meselelerine soğukluk duyan ve onlara bir türlü yaklaşmayan düşünceyi “revizyonist” düşünce olarak adlandırmıştır.²⁹ Tabii işçi meselelerine ve dolayısıyla sendikalara artan bu ilgi, aynı zamanda mevcut sendikalardan hangisi veya hangilerinin makbul olup-olmadığıyla ilgili bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir.

Muteber Sendika Arayışı: TÜRK-İŞ, DİSK, MİSK ve HAK-İŞ

22 Ekim 1976’da Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (HAK-İŞ) kurulmasına kadar İslami kesim Türkiye’de mevcut sendikalar içerisinde bir arayış içerisinde olmuştur. Bu arayışta ön plana çıkan sendika ise 1952’de kurulmuş olan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’dur (TÜRK-İŞ). TÜRK-İŞ’in yürüttüğü partiler üstü politika en azından 70’lerin ilk yarısında İslamcıların TÜRK-İŞ’i komünizme karşı bir kale olarak görmelerine yol açmıştır. İslamcı dergilere göre de işçilerin TÜRK-İŞ çatısı altında toplanmalarının tek nedeni bu sendikanın sola karşı bir koruyucu olarak görülmesidir.³⁰ TÜRK-İŞ’e bağlı Sağlık İşçileri Sendikası Başkanı Mustafa Başoğlu ile yapılan bir röportajda da sendika başkanının “*sendika olarak biz daima komünizme karşıyız ve ona karşı birinci derecede bir kuvvet kaynağıyız*” sözleri İslamcı basında özellikle vurgulanmıştır.³¹ Sabahattin Zaim de komünizme karşı takınmış olduğu tavır dolayısıyla TÜRK-İŞ’ten sitayişle söz etmiştir. 1971’de Büyük Türkiye mecmuasında yayınlanan yazısında, Marksistler tarafından ele geçirilemeyen TÜRK-İŞ’in vatansever sendikacıların elinde olduğunu ifade etmiş ve Türk sendikacılarının büyük çoğunluğunun milli ve İslami mefkureye bağlı insanlardan oluştuğunun altını çizmiştir.³²

14 Ocak 1974’te Seyfi Demirsoy’un vefatı üzerine TÜRK-İŞ’teki başkanlık koltuğuna 1979 Nisanına kadar Halil Tunç oturmuştur. TÜRK-İŞ’teki bu yönetim değişikliği İslami kesimlerin TÜRK-İŞ ile aralarına mesafe koymalarına yol açmıştır. Bunun temel gerekçesi ise yeni başkan Tunç’un görev süresi boyunca CHP ve genel başkanı Bülent Ecevit’e yakın bir duruş sergilemiş olmasıdır.³³ CHP’ye, dolayısıyla sola yakınlık İslamcılar için TÜRK-İŞ’i ama özellikle de Halil Tunç’u hedef tahtasına koymalarına neden olmuştur. İslami kesim CHP’yi destekleme görevinin halihazırda DİSK tarafından ziyadesiyle yerine getirildiğini ama TÜRK-İŞ’in görevinin bu olmadığını dile getirmiştir. Bu yüzden “Türk işçisinin soldan, komünizmden nefretinin neticesi olarak” varlığına devam edebilen TÜRK-İŞ’i CHP’nin “kuyruğuna bağlama” teşebbüsü, Türk işçisine ihanet olarak adlandırılmıştır.³⁴ Hatta CHP’yi açıkça destekleme ve onunla iş birliği yapma kararı alması durumunda zaten zayıflayan TÜRK-İŞ’in tamamen ortadan kalkacağı uyarısında dahi bulunulmuştur.³⁵

²⁷ Zübeyir Yetik, “Sendika Üzerine”, *Gölge*, 9 (Ağustos 1976), 21.

²⁸ Zübeyir Yetik, “Sendikacılık”, *Millî Gazete*, 17 Mart 1977, 3.

²⁹ Toros Koran, “Bu Benim İşçim”, *Gölge*, 2 (Aralık 1975), 24.

³⁰ “Halil Tunç, Sol Görüşleriyle Türk İşçisini Temsil Etmemektedir”, *Yeniden Millî Mücadele*, 211 (12-19 Şubat 1974), 11.

³¹ Celal Kırca, “Mustafa Başoğlu ile Bir Konuşma”, *Tohum*, 59 (Şubat-Mart 1971), 22-23.

³² Zaim, *Türkiye’nin Yirminci Yüzyılı...*, 571.

³³ Şafak, “12 Mart’tan 12 Eylül’e...”, 130. Halil Tunç’un Bülent Ecevit ve sosyal demokratlar ile ilişkisi 12 Eylül 1980’deki askeri darbeden sonra da devam etmiştir. İsmi Demokratik Sol Parti’nin (DSP) kurulması aşamasında da geçen Halil Tunç daha sonradan DSP’nin kuruluş çalışmalarından çekildiğini açıklamıştır. “Halil Tunç Yeni Parti İşinden Çekildi”, *Cumhuriyet*, 07.01.1984, 1. Halil Tunç 18 Ocak 1988 tarihinde ise Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin (SHP) Ankara il başkanlığı görevine atanmıştır. “Halil Tunç SHP Ankara İl Başkanı”, *Cumhuriyet*, 19.01.1988, 7.

³⁴ “Türk-İş Yöneticileri Nerede?”, *Yeniden Millî Mücadele*, 296 (30 Eylül-7 Ekim 1975), 7.

³⁵ İsmail Hatipoğlu, “Türk-İş ve CHP”, *Vesika*, 17 (1 Ağustos 1976), 7.

İslamcı kesimin TÜRK-İŞ ile bağıını zayıflatan bir diğer neden sendikanın bir numaralı ismi olan Halil Tunç'un Kemalist kimliği olmuştur. Tunç 70'li yıllarda sadece sendikacılık yapmamış aynı zamanda 1972'de Cumhurbaşkanı tarafından Cumhuriyet Senatosu kontenjan senatörlüğüne atanmış ve bu görevi 1980'e kadar sürdürmüştür. Bu açıdan politik bir kimlik taşıyan Tunç'un özellikle Atatürk devrimleri ile ilgili söylemleri İslamcı kesimde rahatsızlık yaratmıştır. TÜRK-İŞ'in Eskişehir'de düzenlediği işçi kurultayında konuşan Tunç katılımcılara şu şekilde seslenmiştir: “*Türk işçi hareketinden bir isteğim var. Bugün okulda, cami ya da kahvede Atatürk'e dil uzatanlar var. Nerede olursa olsun, Atatürk'e dil uzatanların dillerini koparın, susturun onları.*”³⁶ Tunç Senato'da yapmış olduğu konuşmalarda ise MSP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Adalet Partisi'nin temel bileşenler olarak oluşturduğu Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerini hedef almış ve Atatürk devrimlerinin Cumhuriyetin hiçbir döneminde MC hükümetleri dönemindeki kadar tahrip edilmediğini ifade etmiştir. Tunç her ne kadar MC hükümetlerini bir bütün olarak hedef almış olsa da asıl hedefinde siyasi İslam'ın temsilcisi durumundaki MSP vardır. Zira Tunç konuşmalarında, özellikle MSP yönetimindeki bakanlıkların ülkeyi çağdışı bir yöntemle yönettiğini ve devleti ele geçirmek istediğini iddia ederken, MSP'li Şevket Kazan'ın başında bulunduğu Çalışma Bakanlığı'nı ise Atatürk düşmanlığı ve gericiğin palazlandığı temel kuruluşlardan birisi olarak göstermiştir.³⁷

TÜRK-İŞ ve Halil Tunç'un MC hükümetlerine ve özellikle de MSP'ye yönelik çıkışları sadece söylemde kalmamış aynı zamanda eylemlerle de kendini göstermiştir. Örneğin MC Hükümetinin kamu işyerlerinde uyguladığı partizanca politikalar nedeniyle 1976'nın ağustos ayında Karayolları Konya Bölge Müdürlüğü'nde TÜRK-İŞ'e bağlı Yol-İş Sendikası greve gitmiş ve 42 gün sonunda grev başarıyla sonuçlanmıştır.³⁸ Tabii Tunç ve yönetimindeki TÜRK-İŞ yönetiminin söylem ve eylemleri İslamcı kesimler ile TÜRK-İŞ arasındaki çok da kuvvetli olmayan bağların kopmasına yol açmıştır. İslami basında TÜRK-İŞ için “sermayenin elinde”, “Mason ve vurguncularla iş birliği halinde”, “kapitalist ve sömürücü düzenin bir parçası” tanımlamaları yapılmıştır.³⁹ Tunç için de benzer tanımlamalar olmasına karşın⁴⁰ asıl dikkat çekici nokta, Tunç'un Alevi kimliğinin özellikle vurgulanmasıdır. Türk sağ özellikle 1960'lar ve 70'lerde Aleviliği İslami heterodoksi ile siyasi solculuğun keşiştiği yerde konumlandırmış, bundan dolayı da Aleviler Türk sağ için hem kültürel hem de politik olarak “öteki”yi ifade etmiştir.⁴¹ Alevi kimliğini bir ötekileştirme aracı olarak kullanan İslamcı kesimler de Tunç'un alevi kimliğinin altını çizmek için kendisiyle ilgili yaptıkları olumsuz değerlendirmelerde “dede” tabirini sıkça kullanmışlardır.⁴²

1970'li yıllarda İslamcı cenahın sendikal hareket söz konusu olduğunda hedefindeki asıl sendika ise DİSK olmuştur. DİSK'in İslamcılar açısından hedef tahtasına oturtulmasının temel nedeni, DİSK'in diğer büyük sendikaların aksine sınıf sendikacılığı yapması ve İslamcılar açısından muteber olmayan bir siyasi sistemi sosyalizmi savunmuş olmasıdır. İslamcıların sosyalizm fikriyle sadece 1970'ler değil tüm bir Soğuk Savaş dönemi boyunca sıcak ilişkiler kurduğu söylenemez. Ertuğrul Meşe'ye göre bu durumun temel nedeni, İslamcıların sosyalizmi antikomünizm ve Şii olan Ali Şeriatî üzerinden okumuş olmalarıdır. Dolayısıyla hem İran Şiiliğini reddeden Sünni gelenek hem de sahip olunan antikomünist ruh hali İslamcılarda sosyalizme dair olumlu bir algının oluşmasını engellemiştir.⁴³ Sosyalizme yönelik bu olumsuz algı, 1975 Genel Kurulu'nda kendisini açıkça sosyalist bir örgüt olarak tanımlayan DİSK'i⁴⁴ İslamcılar açısından mücadele edilmesi gereken en önemli hedef

³⁶ “Tunç, Tahrikleri Bırakıp Bilderberg Toplantısının Hesabını Vermelidir”, *Yeniden Milli Mücadele*, 281 (7-24 Haziran 1975), 5.

³⁷ Halil Tunç'un Senato'daki konuşmaları için bkz. *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 09.02.1977, Birleşim: 34, Oturum: 3, 472-479.

³⁸ Partizanlığa Karşı Kamu Kesiminde Yaygın Greve Gidilecek”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1976, 1; “Yol-İş'in Konya Grevi Sona Erdi”, *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1976, 9.

³⁹ “Sendikalar, İşçiler ve Hak-İş”, *Şura*, 6 (23 Şubat 1978), 11.; “Tabansız Türk-İş”, *Sebil*, 36 (3 Eylül 1976), 3.; Mehmet Fahri, “Haksızlığın Ta Kendisi”, *Vesika*, 19 (1 Eylül 1976), 5.

⁴⁰ İsmail Bayram tarafından kaleme alınan bir dörtlükte isim verilmeden Halil Tunç şu ifadelerle tanımlanmıştır: “Şu işçiyi sömüren, söndüren ocağını / Sanırsın ki yaşıyor derebeylik çağını / Bu tunç devri yaratık yine sallıyor kuyruk / Beynelmilel güçlerin yalıyor çanağını.” İsmail Bayram, “Tunç Kafa”, *Sebil*, 127 (2 Haziran 1978), 11.

⁴¹ Mehmet Ertan, “Türk Sağının Kızılbaş Algısı”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, 215.

⁴² “Türk-İş Kaynıyor”, *Vesika*, 9 (1-15 Nisan 1976), 8.; “Tabansız Türk-İş”, *Sebil*, 36 (3 Eylül 1976), 3.; “Yeyin Birbirinizi”, *Sebil*, 40 (1 Ekim 1976), 3.

⁴³ Ertuğrul Meşe, “Soğuk Savaş Biterken İslamcı Dergilerde Sosyalizm/Sol İmgesi”, *Bir Başka Hayata Karşı 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler, C. 1: İslamcılığı Konumlandırmak*, Ed. Lütfi Sunar, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, 355.

⁴⁴ Aziz Çelik, “Türkiye'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK): Yetmişli Yıllarda Sınıf Sendikacılığının Yükselen Örgütü”, *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, 551.

haline getirmiştir. İslamcı gruplara göre DİSK'in alt edilmesini gerektiren bir diğer neden ise işçiler arasında hızla yaygınlaşarak, bu kitleselliği bir baskı gücüne dönüştürme başarısı olmuştur. Zira DİSK 1970'lerde hükümetlere etki eden, baskı oluşturabilen yegâne sosyalist güç durumundadır.⁴⁵ Tam da bu noktada İslami kalemler sınıf sendikacılığı yapan, sosyalizmi savunan ve yakalamış olduğu kitleselliği baskı unsuru olarak kullanabilen DİSK'in izlemiş olduğu sendikal çizginin makbul olmadığı yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hayreddin Karaman her ne kadar İslam devletinde sendika kurulmasına gerek yoktur dese de devletin vazifesini yapmaması durumunda sendikaların kurulabileceğini belirtmiş ama kurulan bu teşekküllerin politikayla uğraşmamaları gerektiğini vurgulamıştır. Karaman devamında ihtilalci sendikalizm ile hak ve menfaat koruyucusu sendikalizmin birbirinden ayrılmasının gerekliliği üzerinde de durmuştur.⁴⁶

1970'lerdeki siyasal atmosfere rengini veren anti-komünizm, İslamcı kalemlerin DİSK'i tanımlamak için yararlandıkları temel saha olmuştur. İslamcı basında DİSK sınıf çatışmasını körükleyerek komünist stratejinin tatbikine uğraşan, işçinin ıstırabını komünizmin gelişmesinde gıda olarak kullanan maskeli komünist bir teşkilat olarak tanımlanmıştır.⁴⁷ DİSK'i tanımlamak için kullanılan anti-komünist söylemin pejoratif bir dil ile birlikte kullanımı da sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu yüzden "beynelmilel komünizm yordakçısı", "devlet, millet ve ordu düşmanı komünist militanların karargâhı" ve "fesat ocağı" gibi tabirler DİSK ile ilgili yapılan değerlendirmelerde kendine sıklıkla yer bulmuştur.⁴⁸ İslamcı basının DİSK'e yönelik eleştirileri DİSK öncülüğünde gerçekleşen toplumsal olaylar sonrası daha kesif bir hal almıştır. 15-16 Haziran 1970 tarihleri arasındaki işçi eylemleri, bu açıdan 1970'lerin henüz başında İslamcı grupların DİSK'e karşı nasıl bir yaklaşım sergilediğinin anlaşılması açısından turnusol görevi görmüştür. Sendikalar Kanunu'ndaki DİSK'i tasfiye etmeye yönelik düzenlemeyi protesto etmek amacıyla DİSK'in çağrısı sonrası İstanbul ve Kocaeli'nde sokağa çıkan işçiler Türkiye emek tarihindeki en geniş kapsamlı eylemlerden birine imza atmışlardır. Eylemler neticesinde 5 kişi hayatını kaybetmiştir. İslamcı kesim 15-16 Haziran'daki işçi olaylarını ihtilal provası olarak değerlendirmiş⁴⁹ ve olayların temel faillerinin Türkiye İşçi Partisi (TİP), Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (DEV-GENÇ) ve DİSK olduğu ifade edilmiştir. İslamcı basının DİSK'i toplumsal olayları bahane ederek kriminalize etme çabası, 1976'dan sonra meydanlarda kutlanmaya başlanan 1 Mayıs'da da kendini göstermiştir. Halihazırda "komünist bayramı" olarak nitelendirilen 1 Mayıs'ın⁵⁰ işçilerin kitlesel katılımıyla kutlanıyor olması, DİSK'i yeniden İslamcı grupların hedefi haline getirmiştir. Bu yüzden 34 işçinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan 1 Mayıs 1977'de Taksim Meydanı'nda yaşananlar, İslamcılar tarafından komünist ihtilal provası olarak lanse edilmiş ve bu provada yaşanan facianın sorumlusu olarak DİSK gösterilmiştir.⁵¹ Organize bir şekilde yürütülen kriminalize etme çabalarının tek gayesi, kamuoyu nezdindeki DİSK algısına zarar vermek değildir. Zira bu tip değerlendirmeler sonrası İslamcı basının sütunlarındaki dikkat çeken temel vurgu DİSK'in kapatılması gerekliliği olmuştur.⁵²

İslamcıların DİSK'i kriminal hale getirip kapatılmasını talep etmelerindeki bir diğer neden, DİSK'in içerisinde MSP'nin de yer aldığı MC Hükümetlerine karşı örgütlü bir muhalefet sergilemiş olmasıdır. DİSK Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) kurulmasına karşı 16-20 Eylül 1976 tarihleri arası "genel yas" ilan etmiş ve alınan karar sonrası belirtilen tarihler arasında DİSK üyesi işçiler iş bırakmıştır. DİSK'in bu eylemdeki temel amacı I. MC Hükümetini demokratik yollardan düşürmek olmuş ve bu yüzden eylemin sloganı da "Demokrasi Düşmanı MC'ye ve DGM'ye Hayır" şeklinde belirlenmiştir.⁵³ Bir siyasi genel grev olan bu eylem, Türkiye işçi sınıfının siyasal

⁴⁵ Vehbi Ersan, *1970'lerde Türkiye Solu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, 304.

⁴⁶ Karaman, "Soru-Cevap-Tartışma", 34.

⁴⁷ "Sendikalar ve İşçimizin Bitmeyen Çilesi", *Yeniden Millî Mücadele*, 16 (19 Mayıs 1970), 5.

⁴⁸ "Yeni Sendika Kanunu ve Sendikaların İç Yüzü", *Yeniden Millî Mücadele*, 21 (23 Haziran 1970), 9.; "Devlet Düşmanları Cezalandırılmalıdır", *Yeniden Millî Mücadele*, 349 (12 Ekim 1976), 9.; "Hak İsteme mi İhtilal Denemesi mi", *Yeniden Millî Mücadele*, 21 (23 Haziran 1970), 14.

⁴⁹ "Hadiselerin Ardından", *Hilâl*, 105 (Temmuz 1970), 17.

⁵⁰ Selahaddin Eş, "Kanlı 1 Mayıs'ın Ardındaki Gerçek", *Sebil*, 72 (13 Mayıs 1977), 13. Hak İş'e göre de 1 Mayıs Yahudilik tarafından 1890 tarihinden itibaren bütün dünyaya empoze edilen bir "komünist, Yahudi ve müşrik" bayramıdır. *Hak-İş (Türkiye Hak İşçi Sendikaları) Konfederasyonu 2. Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu*, Ankara: 20 Mayıs 1979, 33. HAK-İŞ 1 Mayıs'ı ilk defa 1991 yılında kutlamıştır. Yüksel Işık, *Siyasal İslam ve Sendikalar*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1996, 224.

⁵¹ Remzi Uydum, "Kanlı Miting", *Hilâl*, 172 (1977), 29-30.

⁵² "Asıl Suçlular Yakalanmamıştır", *Yeniden Millî Mücadele*, 29 (18 Ağustos 1970), 14.; "1 Mayıs Bayramı Kanlı Geçti", *Çatı*, 23 (30 Nisan 1977), 6.

⁵³ Aziz Çelik, Can Şafak, "DGM Direnişi ve Genel Yas Eylemi", *Disk Tarihi: Dayanışma, Direniş, Umut, 2. Cilt 1975-1980*, Ed. Aziz Çelik, İstanbul: Disk Yayınları, 2022, 142.

nitelikli en yaygın eylemi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴ İslamcılar DİSK'i hem politikayla ilgilendiği hem de İslamcı grupların iktidardaki tek partisi konumundaki MSP'nin yer aldığı I. MC'ye karşı açıktan bir muhalefet yürüttüğü için "genel yas" eylemi üzerinden de eleştirmişlerdir. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, genel yas eylemindeki genel grevin ekonomide yarattığı zarar gerekçe gösterilerek dış güçlerin "ajanı" olmakla suçlanırken,⁵⁵ DİSK için de siyasi maksatlarla grev yaptığı için kapatılması gerektiği çağrısında bulunulmuştur.⁵⁶

İslamcı kesimler tarafından komünizmle ilişkilendirilerek ve düzenlediği eylemler gerekçe gösterilerek kriminal hale getirilen DİSK aynı zamanda kamuoyu nezdinde dini ve milli gerekçelerle ötekileştirilmeye ve dolayısıyla itibarsızlaştırılmaya da çalışılmıştır. Bu yüzden ki Afyon Işıklar Kasabası'nda öğretmenlik yapan Süleyman Köse'nin DİSK'in beynelmilel Yahudi ve Hristiyan gruplar tarafından kurulduğu yönündeki açıklamaları, İslamcı basında kolaylıkla kendisine yer bulmuştur.⁵⁷ Kıbrıs da DİSK'i itibarsızlaştırmak amacıyla kullanılan milli bir mesele olarak ön plana çıkartılmış, DİSK'in Kıbrıs'ta Rumlarla iş birliği yaptığı iddia edilmiştir.⁵⁸ Her ne kadar DİSK bu iddiaları yalanlasa da yayınlamış olduğu tekzipler yayınlanmamıştır.⁵⁹ Kıbrıs meselesi İslamcı kalemlerin DİSK'i itibarsızlaştırma çabasında, tarafsız yayıncılık ilkelerine uyulmadığını göstermesi açısından da önemlidir. Benzer bir yaklaşım 22 Ağustos 1970'te Yapı İşçileri Sendikası Başkanı (YİS) Necmettin Giritlioğlu'nun Aliğa rafinerisindeki grev sırasında bir grev kırıcı tarafından öldürülmesi sonrasında da yaşanmıştır. Bugün gazetesi devrimci kimliği ile tanınan Giritlioğlu'nu "sağcı sendika başkanı" şeklinde okuyucularına duyururken, Giritlioğlu'nu vuran grev kırıcıyı "solcu" olarak tanımlamış ve olayın da bir "sol tertip" olduğu belirtilerek isim verilmeden süreçten DİSK sorumlu tutulmuştur.⁶⁰ DİSK'e yönelik yürütülen kara propagandanın arkasındaki itici güç, işçilerin DİSK'e yönelimini engelleyip mevcut işçilerin de sendikadan ayrılmalarını sağlamaktır. Hatta süreç içerisinde İslamcı basında DİSK'e bağlı binlerce işçinin sendikadan ayrıldığı ve DİSK'in dağılmakta olduğuna dair değerlendirmeler mevcuttur.⁶¹ Fakat rakamlar DİSK'in 70'lerde İslamcı basının iddia ettiğinin aksine büyüdüğünü ortaya koyacaktır.⁶²

70'lerdeki bir diğer sendika 23 Haziran 1970'te işçilerin sorunlarının MHP programı doğrultusunda çözümlenebileceğini ileri süren Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) olmuştur.⁶³ İslamcı kalemler MHP ile organik bağı olan MİSK'e TÜRK-İŞ ve DİSK'e yönelttikleri eleştirel yaklaşımda bulunmamayı tercih etmişlerdir. Bunda komünizme dolayısıyla sola karşı Türk sağının oluşturmuş olduğu birlikteliğin etkisi olduğu ileri sürülebilir. Bu açıdan İslamcı ve milliyetçi partiler nasıl MC hükümetleri içinde hemhal olmuşsa, emek alanında da bu bütünlüğe zarar verebilecek yaklaşımlardan uzak durulmuştur. MİSK'in eleştirel bir yaklaşımdan muaf tutulmasının bir diğer nedeni ise İslamcı kesimin sendikal harekette temsilcisinin bulunmaması dolayısıyla MİSK'in mevcut TÜRK-İŞ ve de DİSK karşısında "ehven-i şer" olarak addedilmesidir. Tabii bu yaklaşım 22 Ekim 1976'da HAK-İŞ'in kurulmasından sonra kısmen değişecektir. Örneğin HAK-İŞ Genel Sekreteri Mustafa Taşçı MİSK'in fikri anlamda tutarsızlığına vurgu yaparak, MİSK'in zaman zaman solcuların (DİSK'in) zaman zaman ise TÜRK-İŞ'in fikriyatı arasında gidip-geldiğini beyan ederken,⁶⁴ MSP'nin yayın organı konumundaki Millî Gazete ise MİSK'i mevcut batıcı düzenin koruyucusu olarak adlandırmıştır.⁶⁵ Daha da ilginç MİSK yöneticilerine yöneltilen usulsüzlük suçlaması olmuştur. MİSK Genel Sekreteri Mete Beşen'in bildirdiği mal beyanında gelir ve giderinin olmadığı yönündeki beyanı, İslamcı basın tarafından inandırıcı bulunmamış ve Beşen'e yönelik "Bu adam ne yer ne içer?" sorusu sorulmuştur. MİSK Genel Başkanı Ömer Faruk Akıncı ve Mali Sekreter İ. Mesut Kahratlı'nın da mal beyanları bu açıdan pek inandırıcı bulunmamış ve sendika üzerinden kazanç sağlamakla suçlanmışlardır.⁶⁶

70'lerde İslamcı hareketin sendikal mücadeledeki muteber örgüt arayışı 1976'da kurulan HAK-İŞ ile son bulmuştur. Bu yüzden ki HAK-İŞ'in ikinci genel kuruluna sunulan faaliyet raporunda, HAK-İŞ kurulana kadar

⁵⁴ Çelik, Şafak, "DGM Direnişi", 142.

⁵⁵ "K. Türkler Kimin Ajanı?", *Yeniden Millî Mücadele*, 348 (26 Eylül 1976), 8.

⁵⁶ "DİSK Kapatılmalıdır", *Yeniden Millî Mücadele*, 348 (26 Eylül 1976), 9.

⁵⁷ Süleyman Köse, "Ajanlara İhtar! Moskova'ya Bilet Alın!", *Yeniden Millî Mücadele*, 58 (9 Mart 1971), 2.

⁵⁸ "DİSK ve Kıbrıs Rumları İş Birliği Halinde", *Vesika*, 21 (1 Ekim 1976), 5.

⁵⁹ "DİSK'in Tekzipleri Yayınlanmıyor-2", *DİSK*, 28 (Ekim 1976), 24.

⁶⁰ "Sağcı Sendika Başkanını Öldüren Şoför Aşırı Solcu", *Bugün*, 24 Ağustos 1970, 1,7.

⁶¹ "Uyanan Türk İşçisi DİSK'i Terk Ediyor", *Yeniden Millî Mücadele*, 355 (23 Kasım 1976), 5.

⁶² 1967'de 30 bin üye ile kurulan DİSK 1980 yılının sonunda 420.000 civarında üyeye ulaşmıştır. Aziz Çelik, "DİSK'te Örgütsel Gelişmeler (1978-1980)", *Disk Tarihi: Dayanışma, Direniş, Umut*, 2. Cilt 1975-1980, Ed. Aziz Çelik, İstanbul: Disk Yayınları, 2022, 408.

⁶³ Yıldırım Koç, "Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu: MİSK", *Kebikeç*, 5 (1997), 207.

⁶⁴ "Sendikalar, İşçiler ve Hak-İş", *Şura*, 6 (23 Şubat 1978), 11.

⁶⁵ S. Adil Şener, "İşçi Kesimindeki Sürtüşme", *Millî Gazete*, 19 Eylül 1977, 2.

⁶⁶ "Bu adam Ne Yer Ne İçer?", *Sebil*, 70 (29 Nisan 1977), 8-9.

Türkiye'deki işçi hareketlerinin Masonların ve Siyonistlerin dümen suyunda hareket ettiği ifade edilmiştir.⁶⁷ Bu yaklaşım sadece HAK-İŞ'ten önceki sendikal mücadelenin değersizleştirilmesi anlamını taşımamakta aynı zamanda yeni bir sendikal anlayışın inşa edildiğini ortaya koymaktadır. HAK-İŞ Başkanlar Kurulu bu yeni sendikacılık anlayışını şu şekilde açıklamıştır: “HAK-İŞ sendikal mücadelenin işçi ücretlerinin arttırılması için işveren üzerinde sadece bir tazyik unsuru olarak kullanılması gibi basit bir sendikacılık telakkisini reddetmektedir. Sendikacılık, hak nizamın tesisi için bir silahtır. HAK-İŞ'in benimsediği sendikacılık telakkisi, hak nizamın tesisi uğrunda milli ve inkılapçı sendikacılıktır.”⁶⁸

Yeni sendikacılık anlayışını detaylandıran HAK-İŞ Genel Başkanı Mustafa Taşçı, sendika olarak sadece “işçinin midesini” düşünmediklerini aynı zamanda manevi taleplerini de dikkate aldıklarını ifade etmiştir.⁶⁹ Taşçı bu yüzden çalıştıkları tesislerde işçinin ibadethanesi olmasını istediklerini, Türk işçisi de Müslüman olduğuna göre çalıştığı tesislere cami yapılmasını talep edeceklerini belirtmiştir.⁷⁰ Bu yüzden HAK-İŞ toplu sözleşmelerde namaz izni, cuma namazı tatili, her işyerinde bir mescit yapılması ve hacca gidenlerin izinli sayılması gibi taleplerde de bulunmuştur.⁷¹ Zaten 70'lerde İslam'daki işçi ve işveren ilişkilerini konu edinen çalışmalarda da benzer taleplere rastlanmaktadır. “Çalışma da ibadettir ama asıl ibadetlerimizi yerine getirmek şartıyla” ifadesini kullanan Cemaleddin Kaplan, Cuma namazının camide ve cemaatle kılınmasının zorunluluğunu ileri sürerek, fabrikalarda mescit için yer ayrılmasını, mahalli müftülükten de izin alınıp ayrılan yerlerde cuma namazının kılınmasını dile getirmiştir.⁷²

HAK-İŞ İslam'da herkes eşittir ilkesinden yola çıkarak sınıf sendikacılığı yapmayacağını beyan etmiş, Türkiye'de 70'lere damgasını vuran emek-sermaye, işçi-işveren çatışmalarını, sınıf kavgalarını suni bulduğunu dile getirmiştir. HAK-İŞ'e göre hak nizamın tesis edileceği Milli Nizam'da, emek-sermaye veya işçi-işveren çatışmak yerine birbirini tamamlayan unsurlara dönüşeceklerdir.⁷³ HAK-İŞ her ne kadar sınıf sendikacılığı yapmayacağını deklare etmiş olsa da sendika-siyaset ilişkisine dair geliştirdiği söylem ve hayata geçirdiği pratik arasında tutarlılığı sağlayamamıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere İslamcı cenahın önemli isimlerinden Hayreddin Karaman, sendikaların siyasetle uğraşmamaları gerektiğini ifade etmiştir. Aslında HAK-İŞ'in en tepesinde bulunan Mustafa Taşçı da iktidarı oluşturanların ve muhalefettekilerin sendikaları kitleleri şartlandırmakta araç olarak kullandıklarını söylerken, bu durumun emeğin istismarına yol açtığını açıklamıştır.⁷⁴ Bu ifade bir anlamda sendika-siyaset ilişkisinden duyulan rahatsızlığı ifade etmiş olsa da HAK-İŞ'in MSP ile organik bağı hem parti hem de sendika temsilcileri tarafından teyit edilmiştir. MSP'nin Çalışma Bakanı olan Ahmet Tevfik Paksu, HAK-İŞ'in kurulmasından önce yaptığı açıklamada, Milli Selamet zihniyetindeki işçi sendikalarını bünyesinde barındıran bir konfederasyon kurulması için ön çalışmalara başladığını duyurmuştur.⁷⁵ 1981-1995 yılları arasında HAK-İŞ genel başkanlık koltuğuna oturan Necati Çelik de konfederasyonun kuruluşundaki MSP etkisini şu sözlerle açıklamıştır: “Hangi toplumsal şartlar MSP'yi ortaya çıkarmışsa HAK-İŞ'i de o şartlar var etmiştir.”⁷⁶

MSP'nin yayın organı durumundaki Millî Gazete de HAK-İŞ'i Türk işçisinin yegâne temsilcisi olmaya layık tek sendika olarak tanımlamıştır.⁷⁷ Ayrıca “her alanda teşkilatlanmalıyız” çağrısında bulunan gazete, siyasi

⁶⁷ Hak-İş (Türkiye Hak İşçi Sendikaları) Konfederasyonu 7.

⁶⁸ “Hak-İş Siyonizmi Lanetledi”, *Şura*, 12 (6 Nisan 1978), 5.

⁶⁹ “Hak-İş Çığ Gibi Büyüyor”, *Vesika*, 30 (15 Şubat 1977), 8.

⁷⁰ “Hak-İş Konfederasyonu Kuruldu”, *Vesika*, 27 (1 Ocak 1977), 15.

⁷¹ Yıldırım Koç, “Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş”, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1321049584b.pdf>. Erişim 27-09.2022; “İşçinin İradesini Toplu Sözleşmelere Yansıtıyoruz”, *İslâm*, 45 (Mayıs 1987), 42.

⁷² Cemaleddin Kaplan, *İslam'da İşçi ve İşveren Münasebetleri*, Ankara: Elif Matbaacılık, 1971, 29-31. Ahmet Şahin de iş yerlerine mabet yapıp işçilerin dini ihtiyaçlarını karşılamının işverenin görevleri arasında olduğunu belirtmiştir. Ahmet Şahin, *İslam'da İşçi ve İşveren Hakları*, İstanbul: Yaylacılık Matbaası, 1972, 72.

⁷³ “Hak-İş Siyonizmi Lanetledi”, *Şura*, 12 (6 Nisan 1978), 5.

⁷⁴ “Sendikalar, İşçiler ve Hak-İş”, *Şura*, 6 (23 Şubat 1978), 11.

⁷⁵ “Çalışma Bakanı Paksu, ‘Milli Selamet Zihniyetindeki İşçi Sendikalarını Bünyesinde Barındıran Bir Konfederasyon İçin Ön Çalışmalara Başlandı’ Dedi” *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1976, 1.

⁷⁶ Aziz Çelik, “Yetmişli Yıllarda Emek Hareketi: 15-16 Haziran'dan 12 Eylül'e Yükseliş ve Düşüş”, *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, 531. 1995-2011 yılları arasında HAK-İŞ'in genel başkanlık koltuğuna oturan Salim Uslu da “1976 yılı, her kesimin kendi ideolojik ya da siyasi aidiyetine göre örgütlendiği bir zaman dilimi içindedir...Doğal olarak Türk siyasal hayatında her farklı bir söylem her hareket kendine bu ortamda bir yer edinme kavgası vermiş ‘bizim de bir sendikamız’ olsun istemiştir.” diyerek MSP ile HAK-İŞ arasındaki organik bağı üstü kapalı bir şekilde ortaya koymuştur. Kemal Temel, *Türkiye'de İslamcı Toplumsal Hareket ve Sendikacılık: Hak-İş ve Alternatif Mücadele Pratikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 95.

⁷⁷ Abidin Sönmez, “Hak-İş Konfederasyonu”, *Millî Gazete*, 11 Mayıs 1977, 2.

teşkilatlanmanın merkezi olarak MSP'yi işaret ederken, işçilerin teşkilatlanması için ise HAK-İŞ'i adres olarak göstermiştir.⁷⁸ Benzer bir yaklaşım HAK-İŞ Konfederasyonu 2. Genel Kurulu'na sunulan faaliyet raporunda göze çarpmaktadır. Raporda milletin anarşiyi palazlandıran, anarşiyeye yataklık eden AP'ye, CHP'ye ve MHP'ye teveccüh göstermemesi çağrısında bulunulmuş ve çatısı altında toplanılacak adres olarak ise zımnen MSP işaret edilmiştir.⁷⁹ HAK-İŞ ve MSP arasındaki birlikteliğin söylemden çıkıp sahada hayata geçtiğini gösteren örnekler de mevcuttur. DİSK'e bağlı Maden-İş sendikasına üye işçilerin grev gerekçe gösterilerek işten çıkarılmaları sonrasında, Ugurgül Televizyon Montaj Fabrikasında HAK-İŞ'in kurucuları arasında yer alacak olan Öz-Metal-İş sendikası örgütlenmeye girişmiştir. Sendika fabrikada çalışacak işçi bulmak için MSP ilçe teşkilatlarından yardım istemiş ve parti teşkilatından gelen kişiler fabrikada işbaşı yapmışlardır.⁸⁰ Parti ve sendika arasındaki iş birliği özel sektöre ait işletmelerle sınırlı kalmamıştır. MC Hükümetleri döneminde MSP'ye ait bakanlıklara bağlı kamu işletmelerinde de benzer bir iş birliğinin örnekleri görülmüştür. 1976'da kurulmuş olan ve MSP'nin etkin olduğu Tümosan, Taksan, Temsan, Testaş ve Gerkonsan isimli kamu kuruluşlarında çalışan işçiler HAK-İŞ'e bağlı Özdemir-İş tarafından baskı altına alınmış ve sendika değiştirmeye çalışan işçilerin işlerine son verilmiştir.⁸¹

Grev Meselesinde İslamcı Yaklaşım

Türkiye'de sendikaların kurulmasının önündeki engeller 1946'da kaldırılmış olsa da sendikaların ellerindeki en güçlü silahla yani grevle teçhiz edilmeleri için 1961 Anayasasını beklemeleri gerekmiştir. 1961 Anayasası grev hakkını güvence altına alırken, 15 Temmuz 1963'te kabul edilen 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev Lokavt Kanunu ile grev yasal bir hak olarak tanınmıştır. 1961 Anayasasının yarattığı özgürlük ortamında, 60'lar grev hakkının işçiler tarafından yoğun olarak başvurulduğu bir süreç olmasına karşın, 70'ler bu açıdan 60'ları da geri bırakmıştır. 1963-1969 arasında 411 kez greve gidilmiş, bu grevlere toplamda 53550 işçi katılmıştır. 1970-1979 aralığında ise grev sayısı 809'a yükselirken, grevlere katılan işçi sayısı da 152172'ye çıkmıştır.⁸² Grevler sadece işçilerin çalışma şartlarından duydukları rahatsızlığı açığa vurmamakta aynı zamanda kaybolan işgünü sayısı nedeniyle ekonomi için de sıkıntılı bir süreç yaratmaktadır. Daha da önemlisi çalışma hayatındaki problemler ve dolayısıyla işçiler, fabrikalardaki üretimin durması ve işyerleri önünde kurulan grev çadırları nedeniyle gündelik yaşamda daha görünür hale gelmişlerdir.

Bu açıdan gündelik yaşamın da bir parçası haline gelen grev ile ilgili İslamcıların 70'lerdeki tavrı merak konusudur. İslamcı cenah her ne kadar sendika konusunda, özellikle 70'lerin ortalarından sonra bir dönüşüm yaşamış ve sendikanın kurulması gerektiği anlayışına yaklaşmış olsa da, grev ile ilgili yaşanan tartışmalarda böyle bir dönüşüm söz konusu olmamıştır. Genel olarak 70'lerin tamamında İslamcı grupların grev konusuna mesafeli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri İslami bir düzende insana atfedilen rolle ilintilidir. Sabahattin Zaim 1976'da kaleme aldığı yazısında, insanın maddi güdülerle davranışlarını düzenleyen bir homo-economicus olmadığını, yaşayışını ve davranışını İslami esaslara göre düzenlediğini ifade etmiştir.⁸³ Zaim bu insanı "Müslüman-insan" olarak adlandırırken, işçi olarak "Müslüman insan"ın nasıl davranması gerektiğini de sıralamıştır. Buna göre Müslüman işçi aldığı ücretten dolayı Allah'a şükreder, başkalarının kazancına göz dikmez ve işverene kinle bakmaz. Bir işçi olarak Müslüman insanın yapabileceği tek şey mihnete sabretmek, nimete ise şükretmektir.⁸⁴ Bu İslami yaklaşımın, işçilerin en önemli hak arama aracı olan greve mesafeli yaklaşmasına yol açtığını söylemek mümkündür. Greve yönelik olumsuz bakış açısının bir diğer nedeni, İslami bir devlette işçilerle-ışverenler arasındaki meselelerin çözümünün devlete havale edilmiş olmasıdır. Bu açıdan kapitalist düzenin bir hak arama aracı olarak değerlendirilen grevin İslam'a yabancı bir muamele olduğu, İslam düzeninde işverene karşı işçiyi, işçiye karşı işvereni korumanın ve iki grup arasında adaleti sağlamanın İslam devletinin temel vazifesi olduğu ifade edilmiştir.⁸⁵ İslam hukukuna göre yeni haklar edinebilmenin tek

⁷⁸ "Teşkilatlanma", *Millî Gazete*, 14 Temmuz 1977, 3.

⁷⁹ *Hak-İş (Türkiye Hak İşçi Sendikaları) Konfederasyonu*, 9.

⁸⁰ Zübeyir Yetik, *Geçmişten Notlar*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008, 285-286. Grev nedeniyle işten çıkartılan işçilerin yerine yeni alınan işçiler bir din adamı tarafından sınava tabii tutulduktan sonra çalışmaya başlamışlardır. "Baskılar Bizi Hiçbir Zaman Yıldırma", *Kadınların Sesi*, 13 (Ağustos 1976), 2.

⁸¹ "Bazı Kuruluşlar, Bazı Garip İşler", *Cumhuriyet*, 4 Mart 1979, 12. Kamuda çalışan işçilerin Hak-İş'e üye olması yolunda yapılan baskılarla ilgili haberler için bkz. "Kamu Kesiminde Çalışan İşçilerin Misk'e ve Hak-İş'e Geçmesi Yönündeki Baskılar Yoğunlaştı", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1977, 7; "İş Bilenin Kılıç Kuşananıdır", *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1978, 10.

⁸² Çalışma Genel Müdürlüğü, *Çalışma Hayatı İstatistikleri (Yayın No: 18)*, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kasım 1995, 51.

⁸³ Sabahaddin Zaim, "Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları", *İş Hayatında İslâm İnsanı (Homo Islamicus)*, Haz. Hüner Şencan, İstanbul: MÜSİAD Yayınları, 1994, 101.

⁸⁴ Zaim, "Ekonomik Hayatta...", 104.

⁸⁵ Ali Rıza Demircan, "İslam Zaviyesinden İş, İşçi, İşveren", *Sebil*, 145 (6 Ekim 1978), 11.

yolunun yapılacak iş akitleri olduğu belirtilirken⁸⁶, grevin de içerisinde yer aldığı baskı yoluyla akdin İslam'ın karşılıklı rıza prensibine aykırı olduğu iddia edilmiştir.⁸⁷ Bu yüzden toplum servetini atıl bırakan-yok eden, tüketiciyi ezen, işsizliğe sebebiyet veren, zaman ve değer kaybını ortaya çıkaran, sınıf çatışmalarını hazırlayan grev ve lokavt ile bunları gerçekleştiren organizasyonlara İslam inancında yer olmadığı açıklanmıştır.⁸⁸

İslam inancında yeri olmayan greve katılımın nasıl değerlendirildiğini görmek için Ali Rıza Demircan'ın sözlerine yer vermek faydalı olacaktır. Süleymaniye Cami imam hatibi Demircan, büyük çoğunluğunu işçi ve işverenlerin teşkil ettiği cami cemaati için hazırlamış olduğu ve üç hutbe halinde takdim ettiği görüşlerinde, grev yoluyla hak talebinde bulunulamayacağını söyledikten sonra grev kapsamına giren davranışların İslam açısından nasıl görüleceğini şu şekilde dile getirmiştir: “*Örfe, kanuna veya anlaşmaya göre iş günlerinde belirli saatlerde çalışması gereken işçi, bu saatlerini çalışma ile değerlendirmek mecburiyetindedir. İşçi çalışma saatlerinde pasif direnişe geçer, vazifeden kaytarır veya herhangi bir yolla işini yapmazsa hainlik etmiş olur. İşverenin hakkını zimmetine geçirmiş, haram yemiş olur. Allah hainleri ve hakkı tecavüz edenleri sevmez.*”⁸⁹ Grev katılım ile ilgili yapılan olumsuz değerlendirme grevin tanımlanmasında da kendisini göstermiştir. Sönmez dergisinde yapılan grev tanımında grev adam öldürenlerin, polise saldıranların, kökü dışarıda olanların ve memleketi acıklı badirelere sürüklemek isteyenlerin marifeti olarak sunulmuştur.⁹⁰ Benzer bir yaklaşım greve katılan işçilerin betimlenmesinde de söz konusudur. Celal Demir grev çadırlarındaki kadın-erkek birlikteliğinden duyduğu rahatsızlığı da vurgulayarak, greve katılanlarla ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Grev yapılan yerlerden geçerken görmüşüzdür. Özel veya resmi teşekküllerin önlerinde yığılı kadınlı-erkekli gruplar görünür. Görülen manzara çok acıklıdır. En iptidai, en ahlaksızca söz ve hareketleri görmek mümkündür. Bu hal insanda tiksinti uyandırıyor; bakan kimseyi derinden düşündürüyor. Üzerinde ‘grev sözcüsü’ yazılı bezi göğsünde taşıyan kadın işçi, bir anda ne yaptığını bilmeyenin şuursuzluğu içinde türlü hayasızlıklar yapıyor.

Grev yerlerinde kurulan çadırlarda saz mı dersiniz... Bantlar-plaklar mı dersiniz... Kolkola oyunlar mı dersiniz...Veya bayağı davranışlar mı dersiniz... Düşünce ve ardan uzaklaşmanın sarhoşluğu içinde her çeşit çılgınlığa tevessül edilir. En yüzsüz tarafı da şudur. Sokaktan, caddeden geçenlerin hayret ve taaccüple bakakaldıkları kakhahalar ki, adileşen bir neslin manen yıkılışını sergileyen manzaraların en acıklısıdır.”⁹¹

Grev ve greve katılım sadece dini açıdan reddedilmemiş aynı zamanda kiriminal bir faaliyet olarak lanse edilmiştir. Grevin “dış güçlerle” ilişkilendirilmesi veya devlet/millet karşıtı bir eylem olarak gösterilmesinin temel nedeni, grevin bir hak arama aracı olmadığı aksine toplum zararına bir faaliyet olduğu yönünde bir algı oluşturmaktır. Bu yüzden ki grevlerle ilgili değerlendirmelerde vurgu hep grevlerin yol açtığı “sosyal-iktisadi yıkımlar” üzerinde yoğunlaşmıştır. Servet Armağan tarafından kaleme alınan Grev Hakkı Kötüye Kullanılmamalıdır isimli broşürde, grevler nedeniyle yaşanan kayıplar şu şekilde sıralanmıştır: iş gününün kaybolması, üretimin azalması, istihsalin düşmesi nedeniyle vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayamaması ve huzurun bozulması.⁹²

İslamcı grupların grevi olumsuzlamak için başvurduğu temel araç, grevlerin yol açmış olduğu iktisadi sonuçlar üzerinden bir propaganda yürütmek olmuştur. Bu yüzden grevlerin yol açtığı iş günü kaybı özellikle vurgulanmıştır. Hilal dergisi Tercüman gazetesinden alıntılıdığı bir habere istinaden, Türkiye’de her ay iki fabrikanın kapandığını ve Türkiye’nin işgünü kaybı bakımından dünyada üçüncü sırayı aldığını belirtmiştir. Aynı

⁸⁶ Demircan, “İslam Zaviyesinden...”, 11.

⁸⁷ Karaman, “Soru-Cevap-Tartışma”, 34. Hüseyin Atay da işçi ve işveren arasında yapılan anlaşmada maddi ve manevi bir baskı ve zora sokulma durumunun olmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Atay’a göre daha yüksek ücret için işlerin birleşip işi terk etmeleri İslam dini açısından doğru değildir. Hüseyin Atay, *İslam’da İşçi-İşveren İlişkileri*, Ankara: Kismet Matbaası, 1979, 44.

⁸⁸ Erdem Murat, “DİSK Meselesi”, *Şura*, 1 (5 Ocak 1978), 12.

⁸⁹ Demircan, “İslam Zaviyesinden...”, 11.

⁹⁰ Sönmez, “Örfi İdare”, *Sönmez*, 59-60 (Haziran-Temmuz 1970), 32.

⁹¹ Celal Demir, “Grev Çalışma Şevkini Kırar”, *Grev Hakkı Kötüye Kullanılmamalıdır*, Haz. Servet Armağan, İstanbul: Yeni Asya Yayınevi, 1979, 13. Grevlerdeki özellikle kadın işçilerin varlığı sadece İslamcı kalemler için değil İslami sermaye için de istenilmeyen bir durumdur. 20 Eylül 1974’de Topkapı’daki Ülker Fabrikası’nda işçilerin direnişe başlaması esnasında işyeri yönetimi özellikle kadın işçilerin “Ne çalışıyorsunuz, siz erkek değil misiniz!” diye bağrdıklarını ve böylece erkek işçiler üzerinde baskı oluşturarak erkek işçilerin iş bırakmalarına yol açtıkları iddiasında bulunmuştur. Bu tablo karşısında fabrikanın patronu Sabri Ülker fabrikaya bir daha kadın işçi almamıştır. Hulûsi Turgut, *Sabri Ülker’in Hayat Hikayesi: Akşama Babacığım Unutma Ülker Getir*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014, 371.

⁹² Servet Armağan, “Grev Hakkı Kötüye Kullanılmamalıdır”, *Grev Hakkı Kötüye Kullanılmamalıdır*, Haz. Servet Armağan, İstanbul: Yeni Asya Yayınevi, 1979, 10.

yazıda grevlerin tüm sorumluluğu sendikalar üzerine yıkılarak, sendikaların grev vasıtasıyla binlerce işçiyi barındıran bir fabrikanın milyarlarca lira zarara girmesine ve hatta o fabrikanın kapanmasına göz yumabildiği ifade edilmiştir.⁹³ İşgünü kaybı nedeniyle ortaya çıkan maddi zarar da grevlerin olduğu fabrikalar ön plana çıkartılarak vurgulanmıştır. Örneğin DİSK'e bağlı Maden-İş'in Karadeniz Bakır İşletmeleri Çakmakkaya Tesisleri'nde sürdürdüğü grevin devleti günlük 7 milyon lira zarara uğrattığı iddia edilirken⁹⁴, yine DİSK tarafından aynı işletmenin Samsun Bakır İzabe Tesisleri'nde yürüttüğü grevin de fabrikayı her gün üç milyon lira zarara uğrattığı ve toplam zararın da 100 milyon lira civarında olduğu bildirilmiştir.⁹⁵

Grev karşıtı tutumdaki tek söylem grevler nedeniyle işgününün azalması ve bunun üretimi durdurarak ağır bir faturaya yol açması değildir. Grevler neticesinde işçilerin ücretlerine zam yapmak zorunda kalan işletmelerin ürettikleri mal veya verdikleri hizmete zam yaptığı, bunun da toplumdaki tüm kesimleri iktisadi açıdan olumsuz etkilediği bir diğer grev karşıtı söylemi teşkil etmiştir. 1971 Ağustos'unda Devlet Demir Yolları'na (DDY) bağlı işçilerin grevi sonrası işçi ücretlerinin arttırılması ve hemen akabinde DDY'nin yolcu ve yük biletlerine zam yapmayı kararlaştırması, İslamcı basında "Ücrete Zam Hizmet Zam" başlığıyla verilmiştir.⁹⁶ Grev aynı zamanda lokavta yol açtığı için de eleştirilerin nedeni olmuştur. Zira İslami basına göre işveren işçisinin yüksek ücret istemesine karşı lokavt silahına başvurmakta ve lokavt da fabrikanın kapanmasına, üretimin düşmesine, piyasada mal kıtlığının başlamasına ve son olarak da işsizliğe yol açmaktadır.⁹⁷

İslami bakış açısı işgünü kaybına ve üretimin azalmasına neden olarak yol açtığı hayat pahalılığı, karaborsa ve işsizlik üzerinden grevlerin hem işçi hem de toplumun diğer kesimleri açısından kullanışsız bir araç olduğu fikrindedir. Yeniden Millî Mücadele dergisinde bu durum şu ifadelerle dile getirilmiştir:

"Bu yazımızdan mevcut sistem içerisinde greve karşı olduğumuz manası çıkarılmamalıdır. Anlatmak istediğimiz bu gayri milli ekonomik sistemin, vurguncuları zengin edeceği, işçiye bir şey vermeyeceğidir. Ve işçi saat başı yüzde 50 zam alsa, meydana gelen hayat pahalılığı daha doğrusu hâkim ekonomik güçlerin getirdiği suni pahalılık, ücretlere yapılan zammı hiç mesabesine indirecektir. Pahalılığı kendi yüksek kar marjlarının değil de işçi ücretlerinin yükselmesinin meydana getirdiğini iddia edenlerin yapacağı ve beklenen budur."⁹⁸

İslamcı kesimlerin 1970'lerdeki grev karşıtı söylemleri grevlerin yol açtığı düşünülen iktisadi ve sosyal problemleri gündeme taşımakla sınırlı kalmamıştır. İslami kalemler aynı zamanda grevlerin milli sanayinin baltalanması amacıyla bilinçli bir şekilde düzenlendiğini ileri sürmüşlerdir.⁹⁹ Milli sanayiye yönelik bu sabotaj girişiminin sorumlularının ise Türkiye'deki sanayi tesislerinin %70'i ve ithalat-ihracat faaliyetlerinin büyük bir kısmını elinde bulunduran azınlıklar olduğu iddia edilmiştir.¹⁰⁰ Milli sanayiye zarara uğratan grevlerin temel sorumluluğu bir anlamda azınlıkların, özellikle de Yahudilerin, üstlerine yıkılmıştır. Yahudilere ait fabrikalardaki grevlerin birkaç günde sonlandığı ifade edilirken, milli sermayeye ait tesislerdeki grevlerin ise özellikle sürüncemede bırakıldığı iddia edilmiştir.¹⁰¹ Grev üzerinden gayri-müslim sermaye sahiplerine karşı yürütülen bu kampanyada DİSK de unutulmamıştır. DİSK'in yerli sermaye kuruluşlarında grev yaptığı, buna karşın yabancı sermayeye ait tesislerde grev yapmadığı veya yaptığı grevlerin de kısa sürdüğü iddia edilirken, ortaya çıkan durumun da yerli teşebbüsleri baltaladığı ve Yahudi şirketleri de alanlarında rakipsiz bıraktığı vurgulanmıştır. DİSK'in Sungurlar Isı ve Kazan Sanayi fabrikalarında yürüttüğü grev gündeme getirilmiş ve bu milli fabrikadaki grev nedeniyle aynı iş kolunda faaliyet gösteren, İshak Alaton ve Üzeyir Garih'in sahibi bulunduğu Alarko firmasının işlerinde artış olduğu belirtilmiştir.¹⁰² Sadece azınlıklar değil komünistler de grevlerin temel müsebbipleri olarak gösterilmiştir. DİSK'in bir sendika değil siyasi bir teşekkül olduğu hatırlatılmış, dolayısıyla grevlerinin de siyasi ve ideolojik olduğunun altı çizilmiştir. DİSK'e bağlı Maden-İş'in Madeni Eşya Sanayicileri

⁹³ "Sendika Ağaları ve Boşa Geçen Günler...", *Hilal*, 159 (Mart 1976), 24.

⁹⁴ "DİSK Grevlerinin Hedefi", *Yeniden Millî Mücadele*, 335 (29 Haziran - 6 Temmuz 1976), 6.

⁹⁵ "DİSK'in Samsun Harekâtı Ekonomimize Kaça Mal Oldu?", *Yeniden Millî Mücadele*, 291 (26 Ağustos-2 Eylül 1975), 5.

⁹⁶ "Ücrete Zam Hizmet Zam", *Yeniden Millî Mücadele*, 81 (17 Ağustos 1971), 7. Grevlerin fiyat artışına yol açtığına dönük benzer değerlendirmeler için bkz. "Sendikalar ve İşçimizin Bitmeyen Çilesi", *Yeniden Millî Mücadele*, 16 (19 Mayıs 1970), 5; "Beyanname 1398: Efendiler, Hakimiyet Allah'ındır!", *Şura*, 1 (5 Ocak 1978), 9; S. Adil Şener, "İşçi Hareketinin Doğuşu", *Millî Gazete*, 24 Mart 1977, 2.

⁹⁷ Yılmaz Şener, "Grevler ve Biz", *Sur*, 10 (15 Aralık 1976), 17-18.

⁹⁸ "Grev-Lokavt", *Yeniden Millî Mücadele*, 185 (14-21 Ağustos 1973), 5.

⁹⁹ "Sendikalar ve İşçimizin Bitmeyen Çilesi", *Yeniden Millî Mücadele*, 16 (19 Mayıs 1970), 4.

¹⁰⁰ Yeniden Millî Mücadele dergisine göre "Türkiye'de fabrikatör Salamondur. Türkiye'de tüccar Mıgırdıçtır. Türkiye'de büyük yatırım yapabilecek olanlar Davitler, Gomeller, Kohenlerdir." "Almanya'da Dert Var, İzdırap Var, İstismar Var, İhanet Var", *Yeniden Millî Mücadele*, Almanya Özel Sayısı (1 Ağustos 1971), 4.

¹⁰¹ "Sendikalar ve İşçimizin Bitmeyen Çilesi", *Yeniden Millî Mücadele*, 16 (19 Mayıs 1970), 5.

¹⁰² "DİSK Grevleri ve Kirli Hesaplar", *Yeniden Millî Mücadele*, 296 (30 Eylül-7 Ekim 1975), 4-5.

Sendikasına (MESS) ait işyerlerinde Mayıs 1977-Şubat 1978 aralığında binlerce işçinin katılımıyla yürüttüğü greve değinilerek, sosyalist bir teşekkül olan ve politik saiklerle hareket eden DİSK'in organize ettiği grevlerle ekonomiye zarar verdiği, ülkeyi sosyal çalkantılar içine ittiği ve böylece Türkiye'de komünizmin inşasını hedeflediği belirtilmiştir.¹⁰³

İslamcıların greve karşı olumsuz yaklaşımları sadece söylemde kendisini gösteren bir durum değildir. 70'lerdeki grev karşıtı tavır bizzat pratiğe de dökülmüş, HAK-İŞ'e bağlı sendikalar kuruluşundan 70'lerin sonuna dek greve hiç başvurmamışlardır.¹⁰⁴ İslamcı sendikalar greve başvuramazken, İslamcı basının da greve çıkan işçilere yönelik sert önlemleri olumlayan değerlendirmeleri dikkat çekicidir. 1976'da Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Genel Müdürlüğü görevine getirilen, görevde olduğu süreçte de TPAO'ya bağlı tesislerde greve çıkan veya direnişe geçen işçilerin işine son veren Mehmet Gölhan'ın grevler karşısında takınmış olduğu tavır "örnek tutum" olarak okuyuculara sunulmuştur.¹⁰⁵

Sonuç

Sendika ve grev meselesi 1970'lere kadar İslamcı hareketin gündemini meşgul eden konular arasına girmeyi başaramamıştır. Sendika konusunda İslamcı kalemler İslam devletinin halihazırda sosyal bir devlet olduğunu ve bundan dolayı da hak aramak için sendika gibi bir teşekküle gerek olmadığı görüşünü savunmuşlardır. Sendikalara lüzum olmadığı yönündeki bu yaklaşım, özellikle 70'lerin ikinci yarısından itibaren kırılmış ve sendikal örgütlenmenin bir zorunluluk olduğu noktasına gelinmiştir. Türkiye'de İslamcı gruplar arasında kapitalizme yönelik yeni yeni filizlenmeye başlayan eleştirel tutum, sendikaların işçileri bu sistemden koruyabilecek yegâne teşekküller olarak görülmesine kapı aralamıştır. Tabii bu yaklaşımı İslamcı cenahın sendikal örgütlenmeye yönelik tavrındaki dönüşümün temel sebebi olarak okumak hatalı bir değerlendirme olacaktır. Zira 70'li yıllarda Türkiye'de toplumsal hareketlerin zirve yaptığı ve bu hareketlere de solun önderlik ettiği düşünüldüğünde, işçiler arasında teşkilatlanmak ve böylece işçi sınıfı içinde yükselen sol harekete bir ket vurma isteği sendikal örgütlenmeyi İslamcılar açısından asıl zorunlu kılan gerekçeyi oluşturmuştur. Bu yüzdendir ki sendikal harekette sosyalist solu temsil eden DİSK, tüm 70'li yıllar boyunca İslamcı kesimler tarafından ötekileştirilmiş ve kriminal bir örgüt olarak takdim edilmiştir. Buna karşın 1976'da HAK-İŞ'in kurulmasıyla birlikte İslamcılar emek sahasında gerçek örgütsel yapılarına kavuşmuş ve böylece nicel olarak büyüyen işçi sınıfı içinde de teşkilatlanmaya başlayarak, işçileri hem dini hem politik amaçlar etrafında seferber edecek temel enstrümana sahip olmuşlardır.

İslamcıların 70'lerde grev konusunda takınmış oldukları tavır ise sendika konusundaki tutumlarıyla kıyaslandığında daha tutarlıdır. Her ne kadar Türkiye'deki İslamcı hareket 70'lerin ortalarından itibaren sendikal örgütlenmeye yönelik önyargıları bir kenara bırakmış olsa da bahsi geçen tüm dönem boyunca greve yönelik olumsuz yaklaşımlarında bir değişiklik olmamıştır. İslami bir düzende devletin merkezi konumuna atıfta bulunularak, işçi-işveren arasındaki meselelerin devlet tarafından çözüleceği ve grev gibi baskı yoluyla akdin İslam inancıyla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Grevin İslami açıdan hak yemek veya haram yemek ile özdeşleştirilmesi greve yönelik reddiyedeki tek argüman olmamıştır. Grevlerin yol açtığı düşünülen işgünü kayıpları, fiyat artışları, karaborsa ve işsizlik özellikle vurgulanarak, grevlerin sadece işçiler açısından kullanışsız bir araç olmadığı aynı zamanda toplumun geri kalanını da olumsuz etkilediği özellikle vurgulanmıştır. Grevlerin, özellikle de özel sektördeki grevlerin, çoğunlukla DİSK tarafından organize edilmiş olması DİSK'in İslamcı gruplar nezdindeki algısıyla birleştiğinde, grevlerin komünistlerin faaliyeti olduğu yönünde bir söylemin inşasına tanıklık edilmiştir. İslamcıların grev karşıtı tutumu kalkınma konusundaki söylemlerine destek amacıyla da kullanılmış, grevlerin milli ekonomiyi baltaladığı belirtilerek, sabotaj olarak adlandırılan bu girişimin arkasında gayri-müslim sermaye sahiplerinin olduğu iddia edilmiştir.

¹⁰³ "DİSK Grevleri Ekonomik Hayatı Sarsıyor", *Yeniden Millî Mücadele*, 395 (23-30 Ağustos 1977), 5.

¹⁰⁴ Yıldırım Koç, "Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş", <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1321049584b.pdf>. Erişim 27-09.2022. 1964-1980 yılları arasında Türk-İş'e bağlı sendikalar 517, DİSK'e bağlı sendikalar 500 grev yaparken, MİSK'e bağlı sendikalar ise 1978 ve 1979 yıllarında toplam 10 kez greve gitmişlerdir. Sayım Yorgun, Meltem Delen, Hakan Bektaş, "1963-1994 Yılları Arasında Türkiye'de Gerçekleşen Grevleri Etkileyen Faktörlere İlişkin Ekonometrik Bir Model Önerisi", *Çalışma ve Toplum*, 59 (2018/4), 1908.

¹⁰⁵ "Mehmet Gölhan'ın Örnek Tutumu", *Vesika*, 21 (1 Ekim 1976), 31. Mehmet Gölhan sadece grev karşıtı tavrı dolayısıyla değil babasının hatip olması ve aldığı dini terbiye nedeniyle de İslamcı kalemler tarafından örnek gösterilmiştir. "TPAO Genel Müdürü Mehmet Gölhan", *Vesika*, 30 (15 Şubat 1977), 17.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Telif Eserler

Abdülhamid, İkbâl. "İşçi-Sendika Üzerine", *Gölge*. 3 (Ocak 1976): 13-14.

Akdoğan, Mehmet. "Millî Ekonomimizi Soygunculardan Kurtaralım", *Fedai*. 52 (Aralık 1969): 14.

Akkaya, Yüksel. "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1", *Praksis*, 5 (2002), 131-176.

Akkaya, Yüksel. "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-II", *Praksis*. 6 (2002): 63-101.

Armağan, Servet. "Grev Hakkı Kötüye Kullanılmamalıdır", *Grev Hakkı Kötüye Kullanılmamalıdır*, Haz. Servet Armağan. İstanbul: Yeni Asya Yayınevi, 1979: 2-12.

Atay, Hüseyin. *İslam'da İşçi-İşveren İlişkileri*. Ankara: Kısmet Matbaası, 1979.

Bayram, İsmail. "Tunc Kafa", *Sebil*. 127 (2 Haziran 1978): 11.

Ceyhan, Zeki. "Emeğin Hakkı İslam'dadır", *Vesika*. 11 (1 Mayıs 1976): 7.

Çalışma Genel Müdürlüğü, *Çalışma Hayatı İstatistikleri (Yayın No: 18)*, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kasım 1995.

Çelik, Aziz. "DİSK'te Örgütsel Gelişmeler (1978-1980)", *Disk Tarihi: Dayanışma, Direniş, Umut*, 2. Cilt 1975-1980, Ed. Aziz Çelik. İstanbul: Disk Yayınları, 2022: 397-424.

Çelik, Aziz. "Türkiye'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK): Yetmişli Yıllarda Sınıf Sendikacılığının Yükselen Örgütü", *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020: 547-562.

Çelik, Aziz. "Yetmişli Yıllarda Emek Hareketi: 15-16 Haziran'dan 12 Eylül'e Yükseliş ve Düşüş", *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020: 515-546.

Çelik, Aziz. *Vesayetden Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Çelik, Aziz, Can Şafak. "DGM Direnişi ve Genel Yas Eylemi", *Disk Tarihi: Dayanışma, Direniş, Umut*, 2. Cilt 1975-1980. Ed. Aziz Çelik, İstanbul: Disk Yayınları, 2022: 141-193.

Demir, Celal. "Grev Çalışma Şevkini Kırar", *Grev Hakkı Kötüye Kullanılmamalıdır*, Haz. Servet Armağan. İstanbul: Yeni Asya Yayınevi, 1979: 13-16.

Demircan, Ali Rıza. "İslam Zaviyesinden İş, İşçi, İşveren", *Sebil*. 145 (6 Ekim 1978): 11.

Ersan, Vehbi. *1970'lerde Türkiye Solu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Ertan, Mehmet. "Türk Sağının Kızılbaş Algısı", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*. Der. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020: 203-241.

Eş, Selahaddin. "Kanlı 1 Mayıs'ın Ardındaki Gerçek", *Sebil*. 72 (13 Mayıs 1977): 13.

Fahri, Mehmet. "Haksızlığın Ta Kendisi", *Vesika*. 19 (1 Eylül 1976): 5.

Hak-İş (Türkiye Hak İşçi Sendikaları) Konfederasyonu 2. Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu, Ankara: 20 Mayıs 1979.

Hatipoğlu, İsmail. "Türk-İş ve CHP", *Vesika*. 17 (1 Ağustos 1976): 7.

Işık, Yüksel. *Siyasal İslam ve Sendikalar*. Ankara: Öteki Yayınevi, 1996.

İnan, Akif. "Pahalılık Üzerinde Bir Çeşitleme", *Mavera*. 11 (Ekim 1977): 53-57.

Kaplan, Cemaleddin. *İslam'da İşçi ve İşveren Münasebetleri*. Ankara: Elif Matbaacılık, 1971.

Karaman, Hayreddin. "Soru-Cevap-Tartışma", *Nesil*. 5 (1 Şubat 1977): 31-36.

Kazankaya, Fahri. "Dindarlar ve Sendikalar", *Sur*. 1 (Ocak 1976): 11-12.

Kılıç, Mustafa Ammar. "İslamcılığın Emek Söylemi: İslamcı Dergilerde Kapitalizm ve Sosyal Adalet Tartışmaları (1984-97)", *"Bir Başka Hayat Karşı" 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler, C. 1: Tarih, Siyaset, İktisat*. Ed. Lütfi Sunar. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019: 609-687.

Kırca, Celal. "Mustafa Başoğlu ile Bir Konuşma", *Tohum*. 59 (Şubat-Mart 1971): 22-24.

Koç, Yıldırım. "Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu: MİSK", *Kebikeç*. 5 (1997): 207-219.

Koç, Yıldırım. "Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş". <http://www.yildirimboc.com.tr/usrfile/1321049584b.pdf>. Erişim 27-09.2022

Koran, Toros. "Bu Benim İşçim", *Gölge*. 2 (Aralık 1975): 23-24.

Köse, Süleyman. "Ajanlara İhtar! Moskova'ya Bilet Alın!", *Yeniden Millî Mücadele*. 58 (9 Mart 1971): 2.

Makal, Ahmet. *Ameleden İşçiyeye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Makal, Ahmet. *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Meşe, Ertuğrul. "Soğuk Savaş Biterken İslamcı Dergilerde Sosyalizm/Sol İmgesi", *"Bir Başka Hayata Karşı" 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler, C. 1: İslamcılığı Konumlandırmak*, Ed. Lütfi Sunar, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019: 347-374.

Millî Nizam Partisi: Program ve Tüzük. Ankara: As Matbaası.

Millî Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1973.

Murat, Erdem. "DİSK Meselesi", *Şura*. 1 (5 Ocak 1978): 12.

Özcan, Ahmet. "Muhasebe İhtiyacı", *Yeryüzü*. 23 (15 Ekim 1992): 28-29.

Özcan, Ahmet. "Türkiye Müslümanları ve İşçi Sınıfından Kopukluk", *Yeryüzü*. 4 (15 Mart 1991): 24-25.

Özdemir, Şennur. *İslam ve Sınıf: Alternatif Mücadele Pratikleri*. Ankara: Nika Yayınevi, 2014.

Pekin, Faruk. *Demokrasi, Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.

Sönmez. "Örfi İdare", *Sönmez*. 59-60 (Haziran-Temmuz 1970): 32-33.

Sönmez, Abidin. "Hak-İş Konfederasyonu", *Millî Gazete*. 11 Mayıs 1977.

Şafak, Can. "12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de Sendikalar", *Toplum ve Bilim*. 127 (2013): 121-143.

Şahin, Ahmet. *İslam'da İşçi ve İşveren Hakları*. İstanbul: Yaylacılık Matbaası, 1972.

Şener, S. Adil. "İşçi Hareketinin Doğuşu", *Millî Gazete*. 24 Mart 1977.

Şener, S. Adil. "İşçi Kesimindeki Sürtüşme", *Millî Gazete*. 19 Eylül 1977.

Şener, Yılmaz. "Grevler ve Biz", *Sur*, 10 (15 Aralık 1976): 17-18.

Şişmanof, D. *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*. Sofya: Narodna Prosveta Devlet Yayınevi, 1965.

Temel, Kemal. *Türkiye'de İslamcı Toplumsal Hareket ve Sendikacılık: Hak-İş ve Alternatif Mücadele Pratikleri*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Turgut, Hulûsi. *Sabri Ülker'in Hayat Hikayesi: Akşama Babacığım Unutma Ülker Getir*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.

Uydum, Remzi. "Kanlı Miting", *Hilâl*. 172 (1977): 28-30.

Yeniçeri, Celâl. "İslâm'da Emek ve Karşılığı", *İslâm'da Emek ve İşçi-İşveren Münasebetleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1986: 265-318.

Yetik, Zübeyir. *Geçmişten Notlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.

Yetik, Zübeyir. "Sendika Üzerine", *Gölge*. 9 (Ağustos 1976): 20-21.

Yetik, Zübeyir. "Sendikacılık", *Millî Gazete*. 17 Mart 1977.

Yorgun, Sayım, Meltem Delen, Hakan Bektaş. "1963-1994 Yılları Arasında Türkiye'de Gerçekleşen Grevleri Etkileyen Faktörlere İlişkin Ekonometrik Bir Model Önerisi", *Çalışma ve Toplum*. 59 (2018/4): 1903-1920.

Zaim, Sabahaddin. "Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları", *İş Hayatında İslâm İnsanı (Homo Islamicus)*, Haz. Hüner Şencan, İstanbul: MÜSİAD Yayınları, 1994: 101-112.

Zaim, Sabahaddin. *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı: Toplum / İktisat / Siyaset III*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007.

Sürelî Yayınlar

Bugün

Cumhuriyet

Çatı

DİSK

Fedai

Gölge

Hilal

İslâm

Kadınların Sesi

Mavera

Millî Gazete

Nesil

Sebil

Sönmez

Sur

Şura

Tohum

Vesika

Yeniden Millî Mücadele

Yeryüzü